

ЗАКАРПАТТЯ В ІСТОРІОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 23.

УДК 821.161.2 – 3.09 (049.3). 18/19. Г-66

Голомб Л. Закарпаття в історіософській концепції Богдана Лепкого; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто деякі маловідомі статті та виступи Богдана Лепкого, в яких автор торкається теми Закарпаття. Ці праці, як і художня творчість письменника, надихані ідеєю соборності української держави, що є центральною в історіософській концепції Б. Лепкого.

Ключові слова: Україна, Закарпаття, українська мова, національний театр, соборна українська держава.

Summary. This investigation deals with some little known publicistic articles and speeches by Bohdan Lepkyy in which he touches the theme of Transcarpathia. These works like the writer's belles – letters are inspired by the idea of unity of Ukrainian state which is central in historical and philosophical conception of B. Lepkyy.

Key words: Ukraine, Transcarpathia, Ukrainian language, national theatre, united Ukrainian state.

*Ми єсть народ, що має власний край,
І власну мову, власний обичай...*

Богдан Лепкий

Серед визначних діячів української культури кінця XIX – початку XX ст. Богдан Лепкий був одним із найбільш послідовних соборників. Ідея єдиної української держави від Карпат до Дону пройшла через його художню творчість, публіцистику, літературознавчі дослідження, критику і фактично визначила зміст усього життя й суспільної та педагогічної діяльності письменника.

Образ України, якої ліричний герой програмового вірша Б. Лепкого «Вона там є...» не знайшов на географічній карті, поет виплекав – як символ омріяного майбутнього, що неодмінно настане, – у своїй душі:

*Вона там є. Єдина, неподільна,
Від Сяну срібнолентого по Дон,
Така розкішна, чиста, ясна, вільна,
Немов найкращий молодечий сон.
Прийде момент, коли цей сон скінчиться
І буде дійсність кращою від мрій... [3, 327].*

Дослідниця суспільних поглядів письменника та громадського діяча Надія Білик (Ліса) вказує на «сформованість державницького світогляду Б. Лепкого», котрий у 30-40-х рр. став «одним із провідних ідеологів української соборності. Майбутнє українського народу розглядалося ним у контексті загальнонародського поступу. ...Діяч вважав, що українська соборна держава постане на карті світу в майбутньому, коли українська національна ідея стане невід'ємною частиною світогляду кожного українця» [1, 109].

Карта єдиної, неподільної української держави в поетичній уяві Б. Лепкого включала й відірване від рідного кореня Закарпаття, що століттями перебувало під владою чужинців. Слідуючи заповідям М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, разом із В. Пачовським, В. Бирчаком, С. Черкасенком, О. Ольжичем та багатьма іншими галичанами й наддніпрянцями Б. Лепкий своєю творчою і громадською працею підтверджував істинність кри-

латої фрази знаменитого закарпатського будителя О. Духновича, що «свої то за горами, не чужі».

Згідно з авторитетними судженнями О. Мишанича, що вважав Б. Лепкого визначним медієвістом, культурна, політична й історична спадщина старокиївської та козацької держави служила тією основою, «на яку можна було спертися в боротьбі за незалежну Україну в XX ст.», тож Б. Лепкий, виходячи з своїх історіософських поглядів, «не ділив українські землі на окремі регіони, а бачив Україну-Русь єдиним організмом на всіх її обширах від Карпат до Дону» [6, 146].

Промовистим документом оцінки Б. Лепким культурних починань карпатоукраїнської інтелігенції після розвалу Австро-Угорщини став його «Лист на Підкарпаття», опублікований 1921 року в берлінській газеті «Українське слово», який разом із багатьма іншими матеріалами, що загубилися на сторінках маловідомих видань 20-40-х років, донесли до сучасного читача видавці «Вибраних творів» письменника Н. Білик та Н. Гавдида (К., 2007). Не потрапивши в поле зору дослідників творчої спадщини Б. Лепкого, цей яскравий зразок української публіцистики виразно доповнює психологічний портрет письменника-патріота, що живо відгукнувся на один із фактів ідейно-культурного зростання інтелігентної громади русинів-українців за Карпатами – організацію «Руського театру» в Ужгороді.

Ця подія стала можливою внаслідок політичної ситуації на Закарпатті після входження його в 1918 р. до складу Чехословацької республіки. У датованому січнем 1921 р. листі-запрошенні на «першу святочну виставу» театру товариства «Просвіта» в Ужгороді зазначалося: «З подихом волі на Підкарпатській Русі зачало оживати суспільне і національне життя Русинів, які за довгі століття були під чужим панованем» [5, 514]. Організатори театру просили відомого й шанованого в краю галицького письменника «своєю присутністю звелича-

ти се народно-просвітнє свято Підкарпатської Русі».

Запрошення надійшло із запізненням, тому поїздки в Ужгород не відбулися, проте Б. Лепкий, котрий змалку захоплювався театром, усвідомлював його величезний виховний потенціал, вирішив сформулювати своє ставлення до культурних перетворень на Закарпатті, зокрема до його театрального життя, в зазначеному листі, що перетрансформувався в програмний документ соборницьких настроїв письменника. «Гадаю, що не тільки я, – писав Б. Лепкий, – але й кожний українець з нетаємною радістю повітає оснований власного театру на Угорській Русі-Україні. Всі ми знаємо, яке велике значіння мав і має народний театр в історії нашого відродження» [5, 514].

Автор «Листа» нагадує про величезну роль театру корифеїв української сцени М. Кропивницького, М. Старицького, І. Тобілевича (Карпенка-Карого), М. Садовського як єдиної в підросійській Україні 70-90-х рр. XIX ст. трибуни живого українського слова, тієї єдиної нитки, що в'язала відсталого, напівмосковщеного українця з рідним ґрунтом, не давала йому «до решти отупіти і з людьми перемінитися на «гнилу колоду»»: «Український театр був довший час самотнім вогнищем, у якому переховувалася іскра щирого українського патріотизму; він вберігав нашу мову від забуття, плекав нашу пісню, нашу теперішню й колишню ношу (одяги), наші родинні й товариські звичаї» [5, 515].

Таку ж роль відводив Б. Лепкий і галицькому театру. «Придавлені нанесеною польською культурою, оживали ми в українському театрі...», – продовжує він свою розповідь про історію національного театру на розрізнених українських землях, підкреслюючи об'єднуючу, консолідуючу силу свого рідного театру, який дозволяв галичанам відчувати себе не «безбатченками», а дітьми єдиної великої нації, що має свою культуру: «Галицький народний театр був знову тою золотою ниткою, що снувалася понад кордоном, гень до Києва, Полтави й Кубані. На «Наталку Полтавку», на «Гриця» й «Чорноморців» привикали ми дивитися як на своє рідне, і Збруч переставав для нас бути тим ножем, що краяв наше народне тіло» [5, 515].

Екскурсами в історію становлення українського театру в Наддніпрянщині й Галичині Б. Лепкий утверджував думку про важливість постанов театрального життя за Карпатами. Він запевняв організаторів театру в Ужгороді у плідності їхніх зусиль, у тому, що їх культурно-освітня праця, спрямована на піднесення національної самосвідомості, в цьому закритому завісою Карпат краї неодмінно відкриється для всієї України і стане ще однією підвалиною культурного піднесення української нації як єдиної сім'ї: «Ми ж брати, ми кров від крові й кість від кості одної матері, і одного хочем добра й волі українського народу. Минеться нинішня чорна година, забудуться і всякі другі порахунки, і діти з почесною згадуватимуть імена тих батьків, що в найстрашніший мент рук не опускали, а лиш де і як котрий з них міг, працювали для нашого культурного розвитку» [5, 516].

Художню реалізацію цієї думки Б. Лепкий здійснив у повісті «Зірка» (1929), написаній на матеріалі життя за «завісою Карпат». Письменник добре знав політичну та культурну ситуацію тодішньої «Підкарпатської Русі» у складі Чехословаччини. На полі культурно-освітнього життя краю працювало в 20-і роки чимало галичан, а серед них і найближчі друзі Б. Лепкого В. Пачовський та В. Бирчак.

Персонажі «Зірки» галичанин Петро Пилипеч, недавній сотник УГА, борець за волю України, та наддніпрянець Петро Степанович Чорнишенко, – солдат російської армії, що добровільно здався в полон галичанам, не бажаючи брати участь у братовбивчій війні («це ж свої, свої!» і розмовляють «по-нашому, їй-Богу, по-нашому» [4, 516]), – опинившись на Закарпатті, організовують у краї народний театр.

Петро Чорнишенко, «природжений актор, так сказати скоморох», а на еміграції бухгалтер у банку, ділиться з сотником Пилипечем, талановитим музиком, своїми труднощами та заповітним бажанням: «Весь день то кульками на рахівниці суваю, то коронами дзвоню, а перед очима в мене все Садовський, Саксаганський, Кропивницький, Карпенко-Карий так і снуються і кивають на мене... ходи! Хотілося б мати театр. Ставити штуки, одушевлювати народ, будити свідомість і гордоці національні, ех, як хотілося б!» [4, 517-518].

Ця тема не випадково виникла в повісті «Зірка». Адже в «Листі на Підкарпаття» Б. Лепкий немовби проектує розвиток театру в краї, висловлюючи сподівання, що «браття чехи» не будуть кидати закарпатцям «таких колод під ноги», як кидали росіяни в Наддніпрянській Україні корифеям національного театру: «І перед ужгородським театром відчинена дорога у далеке й велике. Побажаємо ж йому усього найкращого, багато сили й охоти, громадянського і патріотичного духа і того одушевлення серед загалу, без якого в'януть навіть найкращі культурні починання» [5, 518]. А в споміні «Табори українських полонених у Німеччині в часи великої війни» (1941) Б. Лепкий, – завзятий театрал та історик української культури, – не оминає увагою театральної справи, як і музичних та освітніх заходів, у таборах для військовополонених російської армії в Німеччині: «Табори мали також свої театри, і то навіть дуже добрі. У вецлярськім таборі театр вели полонені: Біличенко і Кривоусів. (Перший по розв'язанні таборового театру пішов на Закарпаття, де працював на тому самому полі)» [5, 527]. Думається, що саме цей полонений актор і став прообразом Петра Чорнишенка в повісті «Зірка».

У «Листі на Підкарпаття» Б. Лепкий підтверджує свої переконання патріота-соборника фрагментами двох спомінів із часу Першої світової війни. «У вересні 1914 року, – згадує він, – тікав я з родиною через Карпати на Угорщину перед освободителями «Під'яремної Русі» [5, 519]. Опинившись на території Закарпаття, втікачі-галичани, які добре знали ставлення угорських властей до українців, намагалися далеко не відходити від вагонів свого потяга, щоб не потрапити в категорію «зрадників».

Нерадісний настрій автора-оповідача змінився з несподіваним приходом двох місцевих мешканців, один із яких запитав: «Ви Богдан Лепкий?» – «Він самий!» – відповів я, а в душі погадав собі: ось тобі й кінець. Арештують» [5, 520]. Однак добродії, що розшукували галицького письменника, бажаючи погостити з ним, виявилися українцями-русинами, представниками нового покоління свідомої закарпатської інтелігенції, що мріяла про культурно-освітню працю в рідному краю «на ширшу руку», про свій український університет. «Я студентом двічі бував на Угорській Русі, – повідомляє автор «Листа», – але стрічав тут лиш селян-земляків, а до інтелігентів-українців ніяк не міг підійти, і мене ця несподівана зустріч дуже втішила й здивувала» [5, 520]. Розмова з молодими ентузіастами культурної праці на рідній землі нагадала письменнику біблійну легенду про Мойсееву гілку, доторк якої до скелі викликав джерело живої цілющої води, впевнилася його в тому, «що й цей шматок нашої землі не всох і, мов гілля від липи, не відірвався від неї», зміцнила «надію на невмиручість нашої народної свідомості», яка перетривала тут «важкі довгі століття» і не згасла [5, 521].

Розповідь про ще одну зустріч мандрівця по Угорській Русі по-своєму доповнила попередню. На цей раз автор листа-спомину зустрівся під час зупинки поїзда з селянами, що працювали в полі. Цікаво, що бесіда зайшла на «філологічну» стежку. «Говорите ніби по-нашому, а все ж не так, як ми. Ми твердо тримаємося свого. Наша мова давня, чисто руська», – зауважив карпаторуський газда, на що галицький інтелігент-письменник відповів: «Мова одна, – кажу, – тільки край наш великий, і уряд у йому не той самий, і сусіди другі, тому й деякі відміни почуваються» [5, 522]. Для доказу єдності мови автор проказав співрозмовникам молитву «Отче наш...» і порахував від одного до десяти, але упертий закарпатець «твердо» стояв на своєму: «Воно по-нашому, та трохи не так, ми твердо тримаємося свого. – Так, так, – притакнув його товариш, – ми твердо тримаємося старини» [5, 522].

Услухаючись у мелодію дещо архаїзованої, зі збереженими найдавнішими формами мови селян-закарпатців, Б. Лепкий пережив особливе почуття радісного піднесення: ця мова звучала йому «ніби «Слово о полку Ігоревім», – і оба вони стояли переді мною, ніби привид старовини, ніби сторожі на південній границі української землі. Без мечів і без зброї тримають вони тую важку варту, озброєні в одно, в любов до рідної землі, віри, звичаю, мови, і тим оружжєм відопруть вони напір чужої, ворожої сили» [5, 522].

Подібний емоційний сплеск пережив В. Пачовський на святкуванні Великодня за Карпатами, коли почув ту саму молитву рідною мовою (вірш «Гомін дзвона» зі збірки 1927 р. «Розгублені зірки»):

*Он бабуся підступає,
Б'є хресту у три поклони:
Отче наш, іже еси!*

Поет радіє, що тут і молитви, і всі «звичай, як у нас»:

*Ай, бабусю, – підбігаю, –
То вам рідна наша мова,
Молитесь, як в нашім краю
Від Попраду по Кавказ! [7, 516].*

Збережені від найдавніших часів звичай, «крутий танець», «шиті взори наших київських князів» на святковому одязі карпатських легінів, спомини людей про давнину – все це постає у вірші В. Пачовського наочним доказом єдності нації, розділеної кордонами, але духовно неподільної, спаяної в єдиний суцільний організм мовою, звичаями, вірою, світовідчужуванням.

Із відчуття єдності українства народилася промова Б. Лепкого «Свято 22 січня», виголошена 1921 року в Берліні. Промовець згадує в ній «два найясніші моменти» із часу національно-визвольної боротьби України 1917-1920-х років, що зринули в пам'яті «неначе мрія золота, неначе сни про велич і славу»: перший – день 22 січня 1918 року, коли Центральна Рада проголосила самостійність Української держави, а другий – 22 січня 1919 року – день Соборності України, Свято Злуки всіх порізаних кордонами українських земель.

«З усіх сторін широкої української землі, – урочисто промовляв Б. Лепкий, – з'їхалися представники українського народу до своєї столиці, до золотоговерхого Києва.

В обідню пору непереглядною юрбою покрилася Софіївська площа.

Над нею знімалася могутня стать гетьмана Богдана.

Під його булавою стояла трибуна, з якої представники народу серед молитовної тишини проголосили на всі сторони світа велику річ. Віднині по всі віки лучилася земля Романа й Данила з землями Ярослава, Володимира Мономаха, Хмельницького й Мазепи. Дністер і Дніпро пригадували світові, що вони плывуть до одного українського моря.

Так воплотилися тоді мрії батьків наших, так задуми щонайбільших мужів наших перемилювалися в діло. Україна стала соборною і незалежною державою» [2, 164].

Ця промова, як і згаданий «Лист на Підкарпаття», численні поезії, спомини, прозові художні твори письменника, має закличний характер, наснажена прагненням зміцнити у співвітчизників сили до дальшої боротьби за свою державність, віру в перемогу. Національно-визвольна ідея, – впевняє у своїй запальній промові Б. Лепкий, – не похована, вона, як зарите в землю зерно, що неодмінно «зійде і заколоситься з весною», проходить процес зростання, «добуває нових сил зі своєї старої землі», а цих сил додадуть їй «свідомість і розуміння потреби своєї власної держави, почуття єдності»: «В боротьбі за волю України відродився дух колишнього нашого лицарства, віджило козацьке завзяття, воскресла Марія Борецька, Богун, і триста козаків під Берестечком, і вирізаний до ноги Батурин, і всі ті достойні жінки і мужі України, що з давніх літ аж

до нині не жалували ні душі ні тіла свого за добро і за славу нашого рідного краю.

Оживе той ґрунт, в який рука історії вкинула українське зерно» [2, 164-165]. Але національна самостійність і соборність може бути досягнута тільки спільними зусиллями всіх частин нації, що потрапила в жорна трагічних перипетій історії. «В почутті нашої збірної сили і в розумінні наших частинних недочетів лежить секрет видужання нашого організму» [2, 165], – переконує промовець.

Паралельно з В. Пачовським Б. Лепкий розробив у своїй художній творчості тему втрачених для України талантів. У В. Пачовського це «вирвані з корінням із рідних низин» квіти, розгублені на чужих орбітах зорі, що сяють самоцвітами в коронах чужинців (поезія «Розгублені звізди, розсипані перли...»). Розвіяні по світових просторах духовні скарби поневоленої нації не здобудуть заслуженої слави, і якщо державні нації не привласнять їх, ті скарби безслідно зникнуть, упадуть «під колеса чужинних машин». Автор вірша буквально оплакує «розгублені звізди» свого талановитого народу:

*Хто може збагнути тьму нашого горя,
З розвіяних квітів розвал сіл і міст?
З розсипаних перлів глиб нашого моря?
Сум нашого неба з розгублених звізд?!*

[7, 472].

У Б. Лепкого такими «розгубленими звіздами» обкраденої української нації постають цілі покоління митців, акторів, малярів, архітекторів, різьбярів – «Боже, скільки сторожених беріз у нашій святій гаю...» («Зірка»): «...з того нашого святого гаю сусіди виривали щонайкращі деревця і перещеплювали їх на свій ґрунт» [4, 595]. Серед згублених імен святого гаю нашої культури Б. Лепкий називає Дмитра Туптала-Ростовського, «талановитого та малохарактерного Прокоповича», «незрівняного Гоголя» – «Ціла галерея людей, що могли б бути оздобою кожного, навіть найкультурнішого народу. Всіх їх родила наша земля, всі вони буцім-то лю-

били її і величали, а все ж таки їх життя пішло на користь сусідів, а не нас. Наш земляк часто-густо навіть імені їх не знає» [4, 596]. Згадуючи ці трагічні сторінки української історії, організатор театрального життя на Закарпатті актор Чорнишенко «сердився і лаяв малоросів від Ростовського аж до Короленка. Хахли! – гукав, – лакеї з кокардами на лобах, співаки царської придворної капели, бур'ян буйного степу України». І служитель Мельпомени щиро благає свою богиню:

*О музо Мельпомено, правди мати!
Дай нам тобі достойно послужити:
Народний дух з занепаду підняти,
Гасителів його посоромити* [4, 596].

Організовуючи народний театр на Закарпатті, наддніпрянець Чорнишенко та галичанин Пилипець – «Оба вірили, що навіть у тих важких часах, тоді, коли їх позбавлено рідного ґрунту і не дозволено рости у власній святій гаю, вони його великий шум понесуть хоч би на край світу і, де тільки б'ється наше рідне серце, пригадувати йому будуть про велике, недовершене діло» [4, 596].

Закарпаття, отже, було для Б. Лепкого складовою «великого недовершеного діла», органічно входило в омріяний образ єдиної соборної України, що народився як відгомін і продовження державотворчих ідей Т. Шевченка й І. Франка. Типологічно споріднений із образними картинками-видіннями великої, вольної, нової сім'ї в Шевченковому «Заповіті» та народу – хазяїна домовитого у власній хаті та на власній полі в пролозі до поеми І. Франка «Мойсей», як і з багатьма іншими образними втіленнями мрій про державну незалежність рідної країни в творах української літератури, цей образ став не тільки стержневим у художньому моделюванні Б. Лепким України майбутнього, але й увійшов у загальноукраїнську теоретично обґрунтовану концепцію соборної Української держави, що буде збудована цілокупними зусиллями всієї нації.

Література

1. Білик-Лиса Н. Богдан Лепкий: штрихи до політичного портрета / Надія Білик-Лиса // Високе небо Богдана Лепкого. Спроба антології: у публіцистиці, поезії, пісні. – Бережани-Тернопіль: Джура, 2001. – С. 107–110.
2. Лепкий Б. Промова «Свято 22 січня» (Берлін, 1921) / Богдан Лепкий // Білик Н. Богдан Лепкий. Життя і діяльність. – Тернопіль: Джура, 2007. – С. 163–165.
3. Лепкий Б. / Богдан Лепкий. Твори: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 1.
4. Лепкий Б. / Богдан Лепкий. Твори: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 2.
5. Лепкий Б. / Богдан Лепкий. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Смолоскип, 2007. – Т. 1.
6. Мишанич О. Давнє українське письменство в науковій та літературній спадщині Богдана Лепкого / Олекса Мишанич // Олекса Мишанич. На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – К.: «Основи», 2002. – С. 145–154.
7. Пачовський В. / Василь Пачовський. Зібрані твори. Т. 1. Поезії. – Філадельфія-Нью-Йорк-Торонто: об'єднання українських письменників «Слово», 1984.

Голомб Лідія Григорівна – доктор філол. наук, професор кафедри української літератури УжНУ.